

ЕКОЛОГІЧНИЙ АУДИТ У КОНТЕКСТІ СТИМУЛЮВАННЯ РАЦІОНАЛЬНОГО АГРАРНОГО ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ В УМОВАХ ОСУШУВАННЯ

© Дорошенко Н.О., 2014

Проаналізовано вітчизняні та міжнародні підходи щодо визначення екологічного аудиту. Встановлено, що деякі вітчизняні науковці в своїх дослідженнях опираються на визначення, надане в Законі України “Про екологічний аудит”. Доведено, що екологічний аудит тісно пов’язаний із стимулюванням раціонального аграрного природокористування та займає важливе місце в його інформаційному забезпеченні. Вироблено власний підхід до трактування екологічного аудиту в контексті стимулювання раціонального аграрного використання осушуваних земель. Наведено перелік показників, що характеризують структуру земельних угідь, їх технічний та агроекологічний стан, а також ступінь техногенного навантаження, які можуть бути об’єктом дослідження екологічного аудиту у галузі економічно ефективного та екологічно збалансованого землекористування в умовах осушування.

Ключові слова: екологічний аудит, стимулювання, раціональне аграрне землекористування, осушувані землі, природоохоронна діяльність, екологічна безпека.

N.O. Doroshenko

National University of Water Management and Nature Resources use

ENVIRONMENTAL AUDIT IN THE CONTEXT OF RATIONAL AGRICULTURAL USE OF DRAINED LAND STIMULATION

© Doroshenko N.O., 2014

National and international approaches to the definition of environmental audit are analyzed. Established, that some domestic scholars in their studies are based on the definition provided by the Law of Ukraine “On Environmental Audit”. It is proved that an environmental audit is closely linked to sustainable agricultural environmental management supporting and plays an important point in its information basis. Own approach to the interpretation of environmental audit in the context of the rational agricultural use of drained land stimulation is developed. The list of parameters that characterize the structure of the land, their technical and agro-ecological condition, and the degree of anthropogenic load, which may be the subject of research in the field of environmental auditing of economic efficiency and environmentally sustainable land use under conditions of drainage, is given.

Key words: environmental audit, stimulation, rational agricultural land use, drained land, environmental protection, environmental safety.

Постановка проблеми та її зв’язок з важливими науковими та практичними завданнями. У сучасних умовах земельні ресурси зазнають серйозного негативного антропогенного впливу, що потребує пошуку шляхів покращення їх використання та забезпечення екологічної стійкості. Для виконання цих завдань повинен бути задіяний механізм стимулювання землекористувачів, який містить заохочувальні (надання субсидій, дотацій за спеціальними

програмами, а також застосування системи податкових та кредитних пільг) та стимулювальні (штрафи та інші стягнення) важелі впливу. Важливою передумовою для ефективного стимулювання землевласників та землекористувачів до ведення раціонального аграрного землекористування є наявність повної та достовірної інформації про стан земельних ресурсів на момент впровадження відповідних заходів та відслідковування усіх змін, що з ним відбуваються. Одним із засобів отримання такої інформації може бути екологічний аудит.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням проблем та особливостей екологічного аудиту займалися такі відомі вітчизняні вчені, як В.А. Голян, Л.В. Гуцаленко, Б.М. Данилишин, Л.І. Максимів, О.Л. Михайлюк, В.Ф. Семенова, М.А. Хвесик, Л.І. Юрченко та інші. Однак малодослідженими залишаються питання, пов'язані з використанням результатів екологічного аудиту для стимулювання раціонального аграрного використання осушуваних земель.

Метою дослідження є аналіз вітчизняних та зарубіжних підходів до здійснення екологічного аудиту та вивчення можливостей його застосування для отримання необхідних даних щодо осушуваних земельних ділянок у господарствах, на яких планується впровадження заходів стимулювання.

Виклад основного матеріалу дослідження. Значна частина екологічних проблем у аграрному використанні осушуваних земель виникла ще на етапі проектування та будівництва меліоративних систем. Надмірно швидкі темпи проведення осушувальної меліорації призвели до прискорення деградаційних процесів у ґрунтах. Недостатність заходів із захисту екологічного стану угідь ще більше загострила наявні проблеми. Як результат, об'єктивною стала необхідність поєднання екологічного імперативу та економічної доцільності. Тому на сучасному етапі необхідним є впровадження заходів з реконструкції та підтримання в задовільному стані наявних меліоративних систем, а також розробка та законодавче закріплення заходів з екологізації землекористування та відновлення родючості ґрунтів.

У системі екологічного менеджменту поряд з функціями планування, організації та мотивації важливе місце відводиться екологічному контролю (рис. 1), спрямованому на виявлення вузьких місць у системі природоохоронної діяльності та наданні рекомендацій щодо вдосконалення екологічної ситуації. Для виконання цієї функції активно розробляється у світовій та вітчизняній практиці методика та організація відносно нового виду контролю – екологічного аудиту.

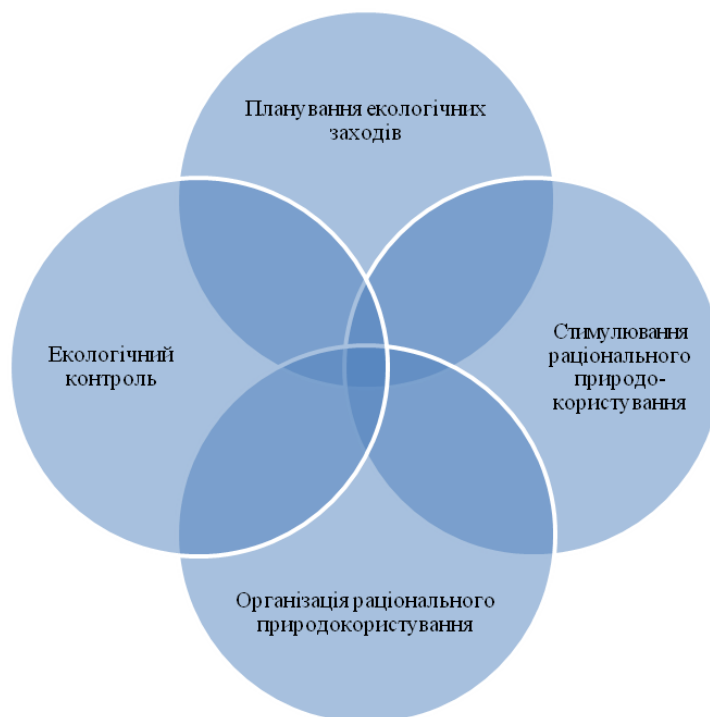

Рис. 1. Взаємозв'язок функцій екологічного менеджменту

Досвід запровадження екологічного аудиту на міжнародному рівні дав змогу сформувати різні підходи до його визначення (табл. 1).

Таблиця 1

Міжнародні підходи до визначення екологічного аудиту

Джерело	Визначення поняття
Міжнародна Торгова палата [11]	інструмент управління передбачає систематичну, зареєстровану, періодичну та об'єктивну оцінку того, як ефективно організоване підприємство виконує функцію захисту навколишнього середовища, а саме: 1) посилення управління та контролю над діями, спрямованими на навколишнє середовище; 2) оподаткування відповідно до вимог; оцінка діяльності підприємців (компаній) відповідно до нормативів та вимог.
Заява про політику в області екологічного аудиту (Всесвітній та Європейський банки)	систематична, документована, періодична і об'єктивна оцінка об'єктів, що перебувають у власності або користуванні суб'єктів господарювання
Міжнародна організація зі стандартизації	математичний і документований процес перевірки, що полягає в об'єктивному одержанні інформації і спрямований на те, щоб встановити, чи відповідають критеріям контролю конкретні екологічні заходи, явища і у повідомленні результатів цієї перевірки споживачу
Дж. Бартельс [2]	спосіб оцінки відхилень реального стану навколишнього середовища від попередньо заданих внутрішніх і зовнішніх екологічних стандартів, який проводиться, щоб з'ясувати для компанії наявні екологічні ризики

Серед наведених визначень можна виділити такі підходи науковців та міжнародних організацій.

По-перше, у міжнародному тлумаченні екологічний аудит розуміється як систематична оцінка відповідності об'єктів аудиту нормативам, пов'язаним із захистом навколишнього природного середовища. На міжнародному рівні екологічний аудит розглядається як економіко-правовий інструмент стимулювання природоохоронної діяльності, щоб підвищити інвестиційну привабливість [9]. Це вкотре доводить тісний взаємозв'язок стимулювання раціонального природокористування та аудиту.

Дефініції екологічного аудиту вітчизняних науковців [1; 3; 6–9] спираються на визначення, надане в Законі України “Про екологічний аудит”, який, своєю чергою, також враховує міжнародні розробки в цьому напрямку (табл. 2). Так, Закон України “Про екологічний аудит” [14] визначає це поняття як документально оформлений системний незалежний процес оцінювання об'єкта екологічного аудиту, що передбачає збирання і об'єктивне оцінювання доказів для встановлення відповідності визначених видів діяльності, заходів, умов, системи екологічного управління та інформації з цих питань вимогам законодавства України про охорону навколишнього природного середовища та іншим критеріям екологічного аудиту.

Таблиця 2

Підходи вітчизняних дослідників до визначення екологічного аудиту на основі Закону України “Про екологічний аудит”

Автори	Визначення поняття
1	2
О.В. Артюх-Пасюта, І.Ю. Кравченко [1]	незалежний екологічно спрямований організаційно-правовий вид аудиторської діяльності, який охоплює перевірку господарюючих суб'єктів у їхніх власних інтересах, пов'язаних із гарантуванням екологічної безпеки, раціональним використанням та відтворенням природних ресурсів, захистом і конкурентоспроможністю об'єкта аудиту та його інвестиційної привабливості
Басанцов І.В. [3]	самостійний професійний недержавний вид екологічної діяльності, взаємопов'язаний з державним і виробничим екологічним контролем

1	2
Б.М. Данилишин, М.А. Хвесик, В.А. Голян [6]	підприємницька діяльність зі здійснення незалежних позавідомчих заходів (обов'язкових і ініціативних), проведених на основі договору, що полягають у зборі та оцінці інформації про стан технологічного і природоохоронного устаткування на підприємстві, виконання ним вимог природоохоронного законодавства, реалізацію планів природоохоронної діяльності та забезпечення екологічної безпеки, декларування безпеки промислового об'єкта.
В.Я. Шевчук, Ю.М. Саталків, В.М. Навроцький [7]	інструмент управління, який ґрунтується на системному підході, за допомогою якого оцінюється екологічна ефективність управління підприємством для збереження навколишнього природного середовища й підтримки конкурентоспроможності та інвестиційної привабливості підприємства за рахунок екологічно чистого виробництва.
Ю. Шемшученко [8]	документально оформлений системний незалежний процес оцінювання об'єкта для встановлення відповідності визначених видів діяльності, заходів, умов, систем управління навколишнім природним середовищем та інформації з цих питань вимогам законодавства України про охорону навколишнього природного середовища та іншим критеріям екологічного аудиту.
Л.І. Максимів, І.С. Буйна [9]	форма екологічного контролю, інструмент оцінки впливу на стан навколишнього середовища, спрямованого на посилення екологічної складової господарської діяльності ... визначення сукупності показників стану навколишнього середовища у конкретному місці в будь-яку задану хвилину часу і зіставлення цих показників з національними та міжнародними стандартами.

Є і дещо інші підходи до трактування екологічного аудиту у вітчизняній науковій літературі (табл. 3).

Таблиця 3

Підходи вітчизняних дослідників до визначення екологічного аудиту

Автори	Визначення поняття
1	2
Р. Кулик, Я. Мех [12]	різновид аудиторської діяльності, що охоплює систематизований, документований процес отримання, вивчення й об'єктивного оцінювання екологічної інформації про об'єкт аудиту для встановлення відповідності визначених видів діяльності, заходів, умов, подій, системи управління навколишнім природним середовищем вимогам законодавства України про охорону навколишнього природного середовища та іншим екологічним критеріям, а також достовірності фінансової (бухгалтерської) звітності в частині відображення в ній інформації про природоохоронну діяльність суб'єкта господарювання, щоб висловити незалежну думку аудитора.
Л. І. Юрченко [19]	незалежна оцінка відповідності діяльності підприємства, що підлягає аудиту, екологічним вимогам з метою недопущення негативного впливу техногенної діяльності на навколишнє середовище (природні об'єкти) і населення.
Л.В. Гуцаленко, В.А. Фостолович [4]	різновид аудиторської діяльності, спрямований на встановлення відповідності дій суб'єктів господарської діяльності та іншої діяльності або відповідної системи управління охороною навколишнього середовища підприємств, установ та організацій вимогам природоохоронного законодавства і екологічних норм з метою розроблення позицій щодо зменшення негативного впливу суб'єктів господарської діяльності на стан навколишнього природного середовища.

1	2
О.С. Чухась, Л.В. Гуцаленко [5]	вид підприємницької діяльності з проведення незалежних перевірок бухгалтерської (фінансової) звітності, оперативної документації, податкових декларацій та екологічних зобов'язань з погляду їхньої відповідності чинному екологічному законодавству в галузі охорони довкілля та природокористування, а також надання інших еколого-аудиторських послуг.
Л. В. Міщенко [13]	встановлює діагноз “екологічного здоров'я” підприємства або території, спроможність його “технологічного організму”, виробничих систем самоочищення і не забруднювати навколишнє середовище, виробляти екологічно чисту продукцію і бути привабливим для залучення інвестицій. ...визначення сучасної екологічної ситуації на певній території або об'єкті, тобто це сама основа, початок екологічного дослідження, коли ми знаємо нульовий екологічний фон, від якого починається відлік наступних його змін.
В.Ф. Семенова [16]	різновид аудиторської діяльності, що здійснюється в інтересах суб'єктів господарювання і держави та пов'язаний з перевіркою діяльності суб'єктів господарства з метою встановлення відповідності їхньої роботи вимогам екобезпеки, забезпечення раціонального використання і поновлення природних ресурсів, одержання достовірної інформації про виробничу діяльність об'єкта аудита і формування на її основі аудиторських висновків.

Зокрема, науковці Р. Кулик, Я. Мех надають розгорнуте визначення екологічного аудиту як різновиду аудиторської діяльності, що охоплює систематизований, документований процес отримання, вивчення й об'єктивного оцінювання екологічної інформації про об'єкт аудиту для встановлення відповідності визначених видів діяльності, заходів, умов, подій, системи управління навколишнім природним середовищем вимогам законодавства України про охорону навколишнього природного середовища та іншим екологічним критеріям, а також достовірності фінансової (бухгалтерської) звітності в частині відображення в ній інформації про природоохоронну діяльність суб'єкта господарювання з метою висловлення незалежної думки аудитора [12].

У визначенні екологічного аудиту Л.І. Юрченко робить акцент на недопущення негативного впливу техногенної діяльності на навколишнє середовище [19]. Дослідники О.С. Чухась, Л.В. Гуцаленко [5] вважають екологічний аудит видом підприємницької діяльності, що не зовсім правомірно, оскільки окремі перевірки можуть здійснювати і державні аудитори. Цікавим є підхід до дефініції екологічного аудиту як діагноста “екологічного здоров'я підприємства або території, спроможності його “технологічного організму”, виробничих систем самоочищення і не забруднювати навколишнє середовище, виробляти екологічно чисту продукцію [13]. В.Ф. Семенова у своєму трактуванні екологічного аудиту звертає увагу на необхідність під час його здійснення встановити відповідність діяльності суб'єктів господарювання вимогам екологічної безпеки [16].

Концентруючи увагу на завданнях аудиту саме для аграрної сфери, І.Б. Стефанюк [17] вважає, що екологічний аудит аграрної сфери – це організаційно-економічний механізм незалежного (внутрішнього і зовнішнього) контролю й контролінгу виробничо-екологічної та природоохоронної діяльності, незалежно від форм господарювання, у взаємозв'язку і взаємообумовленості з фінансово-економічним станом підприємств сільського господарства і АПК, та існуючою системою екологічного управління й природоохоронного законодавства, а також з урахуванням територіально-галузевих особливостей агроприродокористування.

Дослідження дефініцій екологічного аудиту дало змогу виробити власний підхід до його трактування у контексті стимулювання раціонального аграрного землекористування в умовах осушування.

Екологічний аудит – це системний процес незалежної оцінки об'єкта для встановлення його відповідності критеріям екологічної безпеки, забезпечення раціонального аграрного землекористування на осушуваних земельних ділянках та відтворення природних ресурсів.

Оцінювання об'єкта під час екологічного аудиту потрібно здійснювати за системою показників, рівень і напрям динаміки яких дають змогу приймати рішення щодо економічного стимулювання. У сфері аграрного землекористування загалом можуть бути використані такі показники [18]:

- зниження втрат родючого шару, підвищення вмісту гумусу, родючості ґрунту та інших корисних властивостей землі;
- зниження кислотності, кам'янистості, заболоченості, перезволоженості, засоленості, залісненості чагарниками і дрібноліссям, ущільненості, забрудненості відходами виробництва, хімічними і радіоактивними речовинами;
- збільшення площі земель, які раціонально використовуються у сільськогосподарському виробництві;
- площі сільськогосподарських угідь, очищені від чагарників, дрібнолісся, каміння та інших проявів погіршення культурно-технічного стану земель;
- площі, захищені від водної та вітрової ерозії, підтоплень, заболочення, вторинного засолення, від висушення, ущільнення, забруднення відходами виробництва, хімічними і радіоактивними речовинами;
- площі тимчасово законсервованих деградованих сільськогосподарських угідь.

Для оцінки стану осушуваних земель додатково повинні враховуватися дані щодо [15]:

- ефективності роботи закритого дренажу;
- стану відкритої та провідної мереж;
- дегуміфікації мінерального ґрунту;
- спрацювання торфовищ;
- вторинного заболочення територій;
- переосушення земель;
- радіоактивне забруднення торфових та мінеральних ґрунтів.

Наведені показники можуть бути об'єктами дослідження під час екологічного аудиту у сфері аграрного землекористування.

Висновки. Аналіз підходів щодо визначення екологічного аудиту дає можливість зробити висновок, що екологічний аудит займає важливе місце у системі інформаційного забезпечення стимулювання економічно ефективного та екологічно збалансованого землекористування в умовах осушування. Дослідження динаміки наведених показників, що характеризують структуру земельних угідь, їх технічний та агроекологічний стан, а також ступінь техногенного навантаження дасть змогу оцінити ефективність впровадження заходів стимулювання та їх подальшу доцільність, що, своєю чергою, сприятиме кращому відтворенню земельних ресурсів та підвищенню екологічної безпеки держави.

1. Артюх-Пасюта О.В., Кравченко І.Ю. Екологічний аудит: теоретичні аспекти і наукові підходи // Наукові праці Кіровоградського національного технічного університету. Економічні науки. Вип. 23, 2013. – С. 323–329. 2. Бартельс Дж. Практика екологического аудирования / Дж. Бартельс // Экологический учет и аудит: сб. статей. – М.: ФБК-ПРЕСС, 1997. – С. 109–123. – С. 109. 3. Басанцов І.В. Екологічний аудит в Україні: актуальність, проблемні питання та напрями удосконалення / І.В. Басанцов, О.С. Пантелейчук // Механізм регулювання економіки. – 2010. –

№ 1. – С. 38–46, С. 39; 4. Гуцаленко Л.В. Екологічний аудит та інспектування: навч. посіб. [для студ. вищ. навч. закл.] / Л.В. Гуцаленко, В.А. Фостолович. – К.: Центр учбової літератури, 2012. – 278 с. 5. Гуцаленко Л. В. Сутність та проблеми становлення екологічного аудиту в Україні // Л. В. Гуцаленко, О. С. Чухась // Інноваційна економіка. – 2013. – № 1. – С. 18–20, С. 19. 6. Данилишин Б.М. Економіка природокористування: підручник / Б.М. Данилишин, М.А. Хвесик, В.А. Голян. – К.: Кондор, 2010, – 465 с, С. 213; 7. Екологічний аудит: посібник з екологічного менеджменту і екологічного аудиту / [В.Я. Шевчук, Ю.М. Саталкін, В.М. Навроцький та ін.]. – К.: Символ-Т, 1997. – 221 с. 8. Екологічне право України. Академічний курс: підручник / За заг. ред. Ю. С. Шемшученка. – К.: ТОВ “Видавництво “Юридична думка””, 2008. – 720 с. 9. Максимів Л.І. Формування концепції екологічного аудиту в Україні у контексті європейської інтеграції / Максимів Л.І., Буйна І.С. // Науковий вісник. – 2005. – Вип. 15.7. – С. 215–220., с. 216. 10. Марьин Е.В. Организационно-правовой механизм экологического аудита М.: Wolters Kluwer, 2010. – 192 с. 11. Международная Торговая палата / Деятельность ИСС/ Документы ИСС [Електронний ресурс]. – 2009. – Режим доступу: http://www.iccwbo.ru/deatelnost/icc_documents. 12. Мех Я. Екологічний аудит: сутність і проблеми становлення / Я. Мех, Р. Кулик // Бухгалтерський облік і аудит. – 2010. – № 2. – С. 45–48, С. 45. 13. Міщенко Л. В. Методологія, методи організації та проведення екологічного аудиту територій (карпатський регіон) / Л. В. Міщенко // Ученые записи Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. – 2008. – №. 1. – Т. 21(60). – С. 158–167., с. 163. 14. Про екологічний аудит [Електронний ресурс]: Закон України від 24.06.2004 № 1862-IV // Законодавство України. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua>. 15. Рибак В.В. Еколого-економічні засади впровадження екологічного аудиту меліорованих земель / В.В. Рибак // Вісник СумДУ. – 2006. – № 7. – С. 25–31. 16. Семенова В.Ф. Екологічний менеджмент: навч. посіб / В.Ф. Семенова, О.Л. Михайлюк. – К.: Центр навчальної літератури, 2004. – 407 с. 17. Стефанюк І.Б. Поняття, сутність і причини виникнення контролінгу / І.Б. Стефанюк // Фінанси України. – 2005. – № 2. – С. 146–153; 18. Третьяк А.М. Земельні відносини в умовах ринкової економіки / А.М. Третьяк. – Чернівці, 1996. – 88 с. 19. Юрченко Л. І. Екологія: [навч. посіб.] / Л. І. Юрченко. – К.: Професіонал: Центр учбової літератури, 2009. – 304 с., С. 15.